

Oltarna ograda u hrvatskoj predromanici

Marasović, Tomislav

Source / Izvornik: **Zbornik II. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 27.-29. travnja 2006.), 2007, 101 - 120**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:096188>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Oltarna ograda u hrvatskoj predromanici

Kad bi se u svekolikoj hrvatskoj umjetnosti od ranoga srednjega vijeka do suvremenog stvaralaštva tražila ona vrsta namještaja koja najviše odražava likovno-stilske oznake određenog razdoblja, izbor bi bez sumnje pao na oltarnu ogradu iz predromaničkog doba.

Taj tip kamenog (mramornog) liturgijskog namještaja najznakovitiji je dio unutrašnjosti predromaničkih crkava u nas i u Europi općenito. Od 320 ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji, sagrađenih između 7. i 11. stoljeća, koje sam proučavao izrađujući korpus arhitekture starohrvatskog doba¹, čak 256 (ili 80%) sačuvalo je tragove ili ostatke oltarne ograde. Među znatnim brojem proučenih crkava, štoviše, dijelovi oltarne ograde čine najvažnije ostatke jer je njihova arhitektura ostala skromno sačuvana kao u crkvi Sv. Mihajla na Koločepu (tabla I, B) ili je sasvim nepoznata, pa su fragmenti namještaja katkada i jedini dokazi o postojanju ranosrednjovjekovne crkve. Do sličnog će se zaključka, vjerujem, doći kad se izradi korpus ranosrednjovjekovne crkvene arhitekture i u Istri.

Sasvim sačuvana oltarna ograda *in situ* u crkvi Sv. Martina u Splitu iznimna je pojava (tabla I, A), pa se poznavanje tog namještaja zasniva najviše na bezbrojnim dijelovima i ulomcima te idejnim ili muzejskim rekonstrukcijama ograde poput one iz bazilike u Koljanima kod Vrlike u Muzeju HAS (tabla I, C) ili one iz Sv. Mihajla na Koločepu² (tabla I, B). U pojedinim restauriranim ranosrednjovjekovnim crkvama poput Sv. Jure na rtu Marjana (tabla II, A) ili Sv. Mikule u Velom Varošu u Splitu (tabla II, B) postavljene su na izvornom mjestu replike oltarnih ograde, izrađene prema autentičnim dijelovima i ulomcima.

I u proučavanju ranosrednjovjekovne skulpture statistički bi se moglo dokazati da daleko najveći broj sačuvanih ostataka predromaničke i ranoromaničke plastike pripada upravo oltarnim ogradama. Iako, nažalost, još uvijek nemamo sustavno objavljeni korpus predromaničkog kiparstva u Hrvatskoj, iz dosada proučene i objelodanjene građe može se zaključiti da daleko najveći dio kiparskih djela toga doba (po mojoj procjeni oko 90%), pripada upravo oltarnim ogradama.

Razumljivo je, stoga, da su oltarne ograde privukle najviše pažnje istraživača koji su se do sada bavili pitanjem njihova porijekla i oblika (Karaman³, Rapanić⁴), izgrađivali na njima kronološku osnovu razvitka svekolike umjetnosti tog

razdoblja (Petricioli⁵), identificirali klesarske radionice (Petricioli⁶, Jakšić⁷, Burić⁸, Jurković⁹) ili sastavili korpus ranosrednjovjekovne epigrafike (DeLonga¹⁰).

Oltarna ograda u hrvatskoj predromanici pruža zaista mogućnost istraživanja s različitih polazišta, a za ovu priliku ukratko ću raspraviti pitanja: naziva, tipova odnosno oblika cjeline i sastavnih dijelova, ukrasa i razvitka, s kojima sam se u posljednjem desetljeću i osobno bavio proučavajući ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji.

Naziv

U hrvatskoj povijesnoumjetničkoj terminologiji za liturgijski namještaj koji dijeli svetište od prostora za vjernike uvriježili su se nazivi: oltarna ograda ili oltarna pregrada. Kako se pojmom pregrada u hrvatskoj arhitektonskoj terminologiji označava obično zid koji sasvim dijeli (pregrađuje) dva prostora, to se za ovaj slučaj čini primjerenijim naziv ograde, kojim se prezbiterij ograđuje od ostatka crkvenog prostora, pogotovo kad se ima na umu da ograda (za razliku od pregrade) ne prekida vizualni spoj dvaju susjednih prostora.

Iz starohrvatske baštine, međutim, potječe spomenik koji nedvojbeno svjedoči o izvornom nazivu tog dijela liturgijskog namještaja u ranom srednjem vijeku. Iz stare crkve Sv. Petra na Luću u Splitu iz 11. stoljeća, porušene u 16. stoljeću, sačuvan je zabat s karakterističnom ukrasnom kompozicijom na prednjoj strani.¹¹ (tabla III, A, B) Na poleđini je natpis:

+ EGO PETRVS NEPVTVS FECIT CANCELLV(m), dakle, s imenom umjetnika (Petrus Neputus)¹² i s izvornim nazivom za oltarnu ogradu, a to je *cancellum*, što na latinskom znači *ograda*.

Položaj

U europskom, pa i u hrvatskom starokršćanskom i ranosrednjovjekovnom razdoblju javljaju se položajem i oblikom različiti tipovi oltarnih ograde (tabla III, C)¹³.

S obzirom na položaj u crkvi, u ranom srednjem vijeku prevladava tip *cancelluma*, koji je u ravnoj crti dijelio prezbite-

rij od vjerničkog prostora. U ranosrednjovjekovnim crkvama u Dalmaciji iznimna je pojava korske ograde, koja je ograđivala prostor *beme* (*schola cantorum*), isturen u srednjem brodu prema vjerničkom prostoru, poput one u ranoromaničkoj bazilici Sv. Petra u Drazi na Rabu.¹⁴ Najpoznatija dobro sačuvana bema iz karolinškog doba nalazi se u starokršćanskoj crkvi Sv. Sabine na Aventinu u Rimu.¹⁵ Ranosrednjovjekovna bema može se naslutiti i u većim dalmatinskim crkvama pretežito starokršćanskog podrijetla koje su imale i svoj predromanički kontinuitet kako to pokazuju pluteji iz splitske i zadarske katedrale. Ograda niskog tipa dijelila je prezbiterij od vjerničkoga prostora u crkvi Sv. Jure na rtu Marjana u Splitu, gdje je *in situ* pronađen samo ostatak lijevog pluteja. Po tim ostacima izrađena je rekonstruirana replika cjelovite oltarne ograde i postavljena prigodom obnove crkve.¹⁶ (tabla II, A)

U najvećem broju centralnih polikonhnih građevina oltarna ograda nalazila se po sredini crkve, primjerice u crkvi Sv. Trojice u Splitu, u kojoj su sve tri konhe na istočnoj strani bile u funkciji apsida i pripadale prezbiteriju, a sve tri zapadne konhe pripadale su prostoru za vjernike.¹⁷ Do sličnih zaključaka došlo se istraživanjem drugih građevina istog šestorokonhnog tipa (crkve Sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja i u Pridrazi, crkva u Kašiću, Sv. Marija u Trogiru).¹⁸

Upravo svojim položajem između prostora za vjernike i prezbiterija ranosrednjovjekovne oltarne ograde imaju tako istaknuto značenje u crkvenom interijeru. Zato su one bile i najpogodnije mjesto na kojem su se u natpisima davali osnovni podaci o crkvi, titularu, naručitelju i organizatoru izgradnje a katkada, vrlo rijetko doduše, o samom majstoru.

Oblici

U ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji daleko najveći broj oltarnih ograda pripadao je tzv. visokom tipu s trabeacijom, ali je kod stanovitog broja crkava, naročito onih ranije datiranih, odnosno onih kojima je u ranom srednjem vijeku izrađen novi namještaj, ustanovljena i pojava *cancelluma* niskog tipa, koji je prevladavao u starokršćanskom razdoblju.

Ograde niskog tipa

Ograde bez trabeacije među muzejskom građom mogu se prepoznati po pilastru, koji ne nosi stupić, već pokazuje posebni ukrasni završetak poput polukugle kao što je bio slučaj u katedrali Sv. Pelagija u Novigradu u Istri¹⁹ (tabla II, C). U manjim jednobrodnim crkvama pluteji su bili postavljeni i bez bočnih pilastara, ali je u tom slučaju ukras rubnog dijela slijedio uobičajeni ukras pilastara.

U ogradama širih i višebrodnih crkava pluteji su bili interpolirani pilastrima.

Ograde visokog tipa

U golemoj većini ranosrednjovjekovnih crkava u Dalmaciji i Istri prezbiterij je od vjerničkog prostora dijelila, kako je već naglašeno, *ograda visokog tipa s gredama i sa zabatom ili sa lukom* (tabla IV). Starokršćanski tip visoke oltarne ograde s trabeacijom bez zabata ili luka (tabla III, C2) nije uobičajen na tlu Hrvatske u ranom srednjem vijeku.

U jednobrodnim crkvama primijenjen je jednostavniji tip *cancelluma* s jednim zabatom iznad središnjeg ulaza (tabla IV, A); u trobrodnim crkvama (ili troapsidnim građevinama centralnoga tipa) obično su tri ulaza, od kojih je svaki natkriven zabatom (ili lukom). Izvorni izgled složene trouzadne oltarne ograde u ranoromaničkoj trobrodnoj bazilici Sv. Petra i Mojsija u Solinu svojedobno je bio predložio E. Dyggve²⁰ (tabla IV, D), a trouzadnu oltarnu ogradu crkvi Sv. Petra u Dubrovniku, bazilici s upisanim transeptom, prikazao je Ž. Peković²¹ (tabla IV, C). Na jednom i drugom spomenutom primjeru ulazi su bili nadvišeni trokutastim zabatima. U crkvama centralnog tipa poput Sv. Trojice u Splitu ulaze su nadvisivala tri polukružna luka.²² Ponegdje je samo središnji ulaz bio nadvišen trokutnim zabatom, dok su se nad ulazima u bočne brodove nalazili lukovi, kako to predlaže Jakšić za ranosrednjovjekovnu crkvu Sv. Marte u Bijaćima.²³

Dijelovi oltarne ograde

Građa u hrvatskim muzejima pruža obilje podataka o osnovnim dijelovima predromaničke oltarne ograde, što ih čine baze, pluteji, pilastri i stupići s kapitelima, grede, zabati ili lukovi te križ na samom vrhu.

Podnožja (baze)

U mnogim ranosrednjovjekovnim crkvama u Dalmaciji u kojima oltarna ograda nije sačuvana ili su od nje ostali samo poneki ulomci njezino izvorno postojanje kao i položaj dokazuje sačuvana baza (podnožje). U najvećem broju proučenih crkava tu podlogu čini stepenica koja dijeli niži prostor za vjernike (*quadratum populi*) od povišene razine prezbiterija. Da je stepenica zaista bila u funkciji podnožja oltarne ograde prepoznaje se po udubinama, koje u mnogim slučajevima pokazuju položaj pluteja i pilastra, odnosno raspon ulaza u prezbiterij.

Pluteji

Kao monolitne ploče, pluteji iz predromaničkog razdoblja u Dalmaciji kao i drugdje u Europi ukrašeni su pleternim ukrasom kao univerzalnim likovnim govorom tog doba, obično profilirani s istaknutom letvom pri vrhu.

Pluteji su, kao i svi dijelovi ograde, u pravilu likovno obrađeni samo s vanjske strane prezbiterija, okrenute prema vjernicima. Iznimna je pojava tranzene iz crkve Sv. Marije u Biskupiji, koja je perforirana i obrađena s vanjske i unutrašnje

strane, tj. prema prostoru za vjernike i prema svetištu (tabla XII, B). Ostaje, međutim, otvorenim pitanjem je li ta tranzena pripadala nekoj vrsti niske prezbiterijske ograde ili je pak to prozorska tranzena, kao što se s razlogom danas pretpostavlja²⁴. Tranzena je pravokutna oblika, letvom podijeljena u dva dijela; u većem, gornjem dijelu lik je Bogorodice unutar romba, izvan kojeg kutne prostore ispunjavaju likovni simboli četiriju evanđelista. Niži donji dio ispunjala su tri lika, od kojih je jedan predstavljao ratnika s mačem, a drugi, kojem je sačuvana samo glava, možda donatora crkve. Primjer perforiranog pluteja pokazuje i crkva Sv. Pelagija u Novigradu²⁵.

U ranoj i zreloj fazi pleterne plastike javljaju se karakteristični nacrti što ih oblikuju pretežito troprute pletenice umreženih dijagonalnih traka, uzlova ili krugova, katkada ispunjenih stiliziranim pticama i cvjetovima, najčešće ljljana (tabla I, C, II, C, X, G, H). Često se ponavljaju iste kompozicije križeva s palmetama pod arkadama, motivi tzv. košarastog dna, koncentričnih krugova i dijagonala (tabla I, B). U prijelaznom stupnju razvitka prema ranoj romanici javit će se na plutejima 11. stoljeća i ljudski likovi, najpotpunije predstavljeni u zadarske crkvi Sv. Nedjeljice u prikazu scena iz Novog Zavjeta (tabla XI, A, B), a poznati još iz zadarske crkve Sv. Lovre, splitske Krstionice, ulomaka iz Zvonimirove krunidbene bazilike i iz drugih položaja.

Pilastri, stupovi i kapiteli

Na oltarnim ogradama višebrodnih crkava pilastri su spojni elementi među plutejima, a na ogradama jednobrodnih crkava rubni elementi na ulazu u prezbiterij. S obzirom na izdužene proporcije pilastara, pleterni ukras na njima koncipiran je u vertikalnom nizu uobičajenih motiva umreženih traka i isprepletenih kružnica. Pilastri nose *stupove* kružnog ili poligonalnog presjeka koji su u većini slučajeva monolitno isklesani, obično zajedno s kapitelima iz jedinstvenog kamenog (ili mramornog) bloka. U crkvi Sv. Martina nad Sjevernim vratima Dioklecijanove palače u Splitu iz istog monolitnog komada kamena isklesane su letve pluteja, pilastri stupovi i kapiteli (tabla I, A). To je jedinstveni primjer u kojem su kamenu površinu pluteja zamjenjivale vjerojatno neke tkanine.

Kapiteli oltarnih ograda slijede uobičajene tipske obrasce predromaničkih odnosno ranoromaničkih plošno obrađenih kapitela i u smislu dekorativnog koncepta u suštini se ne razlikuju od kapitela konstrukcijskih kolonada, oltara, ciborija ili otvora.

U oltarnim ogradama niskog tipa pilastri nisu nosili stupove. Gornji završetak pilastra naglašavala je polukugla kao u već spomenutoj crkvi Sv. Pelagija u Novigradu (tabla II, C), ili, pak, sama ukrasna kompozicija s križem pri vrhu kao u slučaju pluteja iz splitskog Arheološkog muzeja koji potječu iz katedrale i iz crkve Sv. Lovre na Pazdigradu u Splitu.²⁶

Grede (arhitravi)

Na oltarnim ogradama visokog tipa grede su zahvaćale cijelu širinu crkve između jednog i drugog bočnog zida, a bile su poduprte stupovima u sredini (tabla I).

Ukrasno polje greda obično čine tri zone koje se nastavljaju i na središnjem zabatu (ili luku) (tabla I, B, C). Gornju ispunjavaju kuke zavijenih ili spiralnih glava te jednodijelnog ili višedijelnog trupa (VI, B), po sredini je istaknuti kimatij, obično ukrašen arkadicama ili pleteničnim čvorovima, dok donje ispunjava natpis (rjeđe pletenica). Ista se trodijelna podjela nastavlja i na središnjem zabatu ili luku. Ponegdje, primjerice na Gaduinu natpisu u Splitu, natpisno polje zahvaća i donju plohu grede.²⁷

Zabati i lukovi

U središtu trabeacije nalazio se u najvećem broju dosad poznatih oltarnih ograda trokutni zabat s polukružnim lukom na donjoj stranici trokuta. U znatno manjem broju crkvenih interijera ulaz je umjesto zabata nadvisivao polukružni luk, i to pretežito u crkvama centralnog tipa. Pojava luka umjesto trokutnog zabata objašnjava se težnjom za usklađenjem tog najviše naglašenog dijela liturgijskog namještaja sa svekolikim kružnim naglaskom crkvenog interijera²⁸. Lukovi umjesto zabata znakoviti su za ranije predromaničko razdoblje, a nastavljaju tradiciju starokršćanskih *cancelluma* tog tipa, kako to pokazuje ograda iz kapele Prosdocimo u crkvi S. Giustine u Padovi, koja se datira u 5. stoljeće²⁹ (tabla VI, A). I u nekim drugim regijama ranosrednjovjekovne Europe javljaju se polukružni lukovi ograde, kao što je slučaj u španjolskoj pokrajini Asturiji iz karolinškog doba (primjerice S. Cristina de Lena³⁰).

U Dalmaciji je taj tip trabeacije svojstven prije svega šesterokonznim crkvama (Sv. Trojice u Splitu, Sv. Mihovila u Brnazama, u Trogiru), ali je, kao i u Istri, ustanovljen i u crkvama longitudinalnih tipova. Dalmatinski i istarski primjeri tog tipa *cancelluma* datiraju u karolinško razdoblje od druge polovice 8. do kraja 9. stoljeća, pa je njihova pojava svojstvena ranijem razdoblju predromanike.

Dosada poznati primjeri lukova oltarnih ograda na području Dalmacije potječu iz crkava Sv. Trojice u Splitu,³¹ (tabla VI, D) Sv. Marije na Poljudu,³² nepoznate crkve u Kaštel Sućurcu³³ (tabla V, A), Sv. Marte (Sv. Ivana) u Bijaćima³⁴ (tabla VI, G), Sv. Mihovila od Ivernića u Malom Polju kraj Trogira³⁵ (tabla VI, E), Sv. Mavra na Čiovu kod Trogira,³⁶ Sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja³⁷, Sv. Lovre u Donjem Polju kod Šibenika³⁸, Sv. Donata (Sv. Trojstva) u Zadru³⁹ (tabla VI, C), Sv. Marije u Peđenima,⁴⁰ Sv. Martina u Lepurima⁴¹ (tabla VI, H), crkvine u Galovcu.⁴² Istarski su primjeri *cancelluma* s lukom iz crkava Sv. Elizeja u Fažani⁴³ i Sv. Lovre u Šijani (danas u Arheološkom muzeju u Puli, tabla VI, B).⁴⁴

U nekim istarskim primjerima (iz Sv. Sofije u Dvigradu ili na izlošku iz Arheološkog muzeja (tabla V, C) i zapažaju se tendencije prijelaza polukružnog luka u trokutni zabat.⁴⁵

Valja ipak naglasiti da u morfologiji ranosrednjovjekovnog liturgijskog namještaja u Europi i osobito u Hrvatskoj prevladava tip oltarne ograde s *trokutnim zabatima* kojima oblici variraju od jednakostraničnih trokuta ili čak nekih primjera tupog kuta do primjera izrazito oštrih kutova. Usporedna analiza sačuvanih zabata pokazuje da su tupokutni, istostranični ili tek malo šiljati trokuti svojstveni karolinškom razdoblju do kraja 9. stoljeća (tabla VII), a da zabati izrazito oštroug kuta pripadaju 11. stoljeću (tabla VIII).

Prateći, naime, trokutne zabate oltarnih ograda iz karolinškog razdoblja u Hrvatskoj po stupnjevima zašiljenosti njihovih vrhova, došao sam do zaključka kako se s odmicanjem karolinškog doba od ranije prema kasnoj fazi postupno zaoštravaju kutovi tih vrhova. Zabat iz crkve Sv. Sofije u Dvigradu, (tabla VII, A), premda sačuvan samo kao ulomak središnjeg dijela, pokazuje izraziti tupi kut (118°), a datira se u kraj 8. ili početak 9. stoljeća.⁴⁶ Slijede zabati poput onoga iz crkve Sv. Marije Velike kraj Bala (85°), kojemu ranu dataciju s kraja 8. stoljeća potvrđuje i primjena astragala iz još uvijek prisutnog antičkog ukrasnog repertoara. Doduše i dva zabata iz Šopota (tabla V, B) i Ždrapnja (tabla VII, E), datiranih u zadnju četvrtinu 9. stoljeća pokazuje približno iste kutove (oko 85°) u oblikovanju vrha zabatnog trokuta.⁴⁷ Znatno tuplji od kutova jednakostraničnog trokuta su i zabati skupine reljefa, kojoj pripada oграда trogirске katedrale (tabla VII, B, 82°), zabat u Muzeju grada Trogira (tabla VII, C, 82°), u Biskupiji (80°), u Sv. Marte u Bijaćima (78°), u Otresu (76°) u Bolu na Braču (75°), a uglavnom se datiraju u početak 9. stoljeća.⁴⁸ Pojedini zabati koji su natpisima s imenima hrvatskih vladara datirani u kraj IX. stoljeća (ne računajući već spomenute primjere iz Šopota i Ždrapnja), poput drugog zabata iz Šopota (75°) ili iz crkve Sv. Cecilije u Biskupiji, (tabla VII, F, 66°) već se približavaju kutu karakterističnom za jednakostranične trokute. Iz samog kraja 9. stoljeća ili na početku 10. stoljeća, kako to nedvojbeno dokazuje natpis kneza Muncimira, potječe zabat, kojemu stranice točno odgovaraju jednakostraničnom trokutu, a kut na vrhu zabata iznosi 60° .⁴⁹

Ako navedene zabate iz karolinškog doba usporedimo sa zabatima postkarolinškog vremena 11. stoljeća i osobito s onima iz kraja stoljeća, koji su pripadali ranoromaničkim crkvama, uvjerit ćemo se kako se s razvojem predromanike i daljnjom evolucijom istog oblika u ranoromaničkom razdoblju osjetno zaoštravaju kutovi trokutnih zabata. Dakako da u tom razdoblju ima iznimaka jer oblikovanje zabata s većom ili manjom oštrinom kutova ovisi i o individualnoj sklonosti majstora klesara. Tako zabat iz splitske crkve Sv. Teodora (Gospe od Zvonika), datiran oko kraja predzadnjeg desetljeća 11. stoljeća⁵⁰ imenom splitskog priora Furmina (Firmina), pokazuje na vrhu trokuta još uvijek relativno blaži kut od 75° , ali zabat iz Koločepa koji je pripisan istoj radionici⁵¹ pokazuje već izrazito oštri kut (55° , tabla II, B, VIII, C) znakovit za kraj 11. stoljeća. I drugi datirani zabati iz istog doba pripadaju skupini spomenika s vrhovima trokuta koje obilježava oštri kut između 67° i 45° . To su zabat oltarne ograde Zvonimirove krunidbene bazilike u Solinu iz kraja treće četvrtine 11. stoljeća⁵² (tabla VIII, A, 67°), zabat s likom Bogorodice iz Crkvine u Biskupiji, datiran u treću

četvrtinu 11. stoljeća⁵³ (tabla VIII, B, 60°), zabat s likom Krista iz Sustipana iz kraja 11. stoljeća⁵⁴ (tabla VIII, E, 56°), zabat iz crkve Sv. Mikule u Velom Varošu, vjerojatno iz samog kraja 11. ili čak početka 12. stoljeća⁵⁵ (tabla VIII, F, 55°) i zabat iz crkve Sv. Duha u Splitu (danas u lapidariju Muzeja HAS u Splitu, također iz kraja 11. stoljeća; tabla IX, B, 45°).

Okolnost da su raniji datirani zabati oblikovani s blažim kutom na vrhu trokuta, a oni kasniji s oštrijim nipošto ne može biti slučajnost, pa bih tu pojavu protumačio stanovitom težnjom k vertikalizaciji do koje dolazi sazrijevanjem stila od kasne antike preko ranije predromanike na početku ranog srednjeg vijeka prema romanici na njegovu kraju. Dokazuju to i dva kasnoantička primjera oblikovanja zabata s lukom na tlu Hrvatske. Jedan je Protiron na Peristilu Dioklecijanove palače u Splitu (na samom početku 4. stoljeća) s izrazito tupim kutom vrha trokuta od 130° (tabla IX, A). Lik Dobrog pastira na solinskom sarkofagu (danas u splitskom Arheološkom muzeju), također s početka 4. stoljeća,⁵⁶ uokviren je lukom nadvišenim zabatom tek malo oštrijeg kuta (120°).

Na početku ranog srednjeg vijeka javljaju se nešto oštrije kutovi vrha trokuta, kako to pokazuju ne samo spomenuti zabati oltarnih ograda karolinškog doba u Hrvatskoj nego i oblikovanje zabata ciborija. Uz karakteristični tip predromaničkih ciborija, oblikovanih s ravnim stranicama, nadvišenima piramidnim krovom, bio se u ranom srednjem vijeku razvio i drugi tip ciborija sa zabatom, od kojeg je najpoznatiji primjer iz crkve Sv. Vincenta iz Cortone, datiran natpisom iz doba Karla Velikog.⁵⁷ (105°)

Sa sazrijevanjem predromaničkog sloga i nagovještajima rane romanike dolazi do vertikalizacije koja se na zabatima odražava u oblikovanju trokutastih likova oštrijih kutova. Ponovno se za usporedbu sa zabatima iz 11. stoljeća na tlu Hrvatske mogu navesti primjeri ciborija sa zabatima iz Italije na kojima su već znatno zaoštreni kutovi zabata, među kojima je najpoznatiji primjer ciborija iz milanske crkve S. Ambroggio, na kojem je kut vrha trokuta već znatno zaoštren (93°) u odnosu na karolinški primjer.

Hrvatski primjeri vrlo jasno, dakle, pokazuju proces vertikalizacije, koji se može pratiti od kasnoantičkog Protirona Dioklecijanove palače iz početka 4. stoljeća do zabata iz crkve Sv. Duha u Splitu s kraja 11. stoljeća, kojim se vršni kut trokuta reducirao za čak 85° .

Navedene usporedbe s antičkim primjerima bit će potrebne i pri razmatranju porijekla zabata s lukom kao arhitektonskog motiva. Već je Č. Truhelka upozorio na Protiron Dioklecijanove palače u Splitu kao uzor u oblikovanju starohrvatskih zabata,⁵⁸ a njegovo je mišljenje prihvatio i Karaman uz stanovite rezerve, kojima se antičko porijeklo tog motiva ne svodi samo na Dioklecijanovu palaču u Splitu nego i na širi prostor razvitka antičke arhitekture carskog doba, koju obilježava pojava tzv. »sirijskog zabata«.⁵⁹ Važnost splitskog primjera po mojem mišljenju jest upravo u činjenici da zabat s lukom na Protironu obilježava ulaz u carev stan, na isti način na koji je taj motiv u ranom srednjem vijeku obilježavao ulaz u svetište Božjega hrama. Spomenuta oltarna oграда s lukom iz crkve Sv. Giustine u Padovi (tabla VI, A)

oblikovana je baš kao i splitski Protiron s trabecijom na četiri stupa, doduše samo s lukom bez trokutnog okvira, ali će s razvitkom predromanike, pa i rane romanike, osobito na tlu Hrvatske, oblik luka pod trokutnim zabatom postati prevladavajući oblik oltarnih ograda.

Trokutna površina zabata ostavlja mjesta i za središnji ukras, koji u najvećem broju oltarnih ograda između 9. i 11. stoljeća ispunjava motiv križa s dvjema pticama ili grifonima (tabla VII). Iznimno su rijetki primjeri drugih pleternih motiva kao što je slučaj s već spomenutim primjerom iz crkve Sv. Petra u Kuli Atlagića, gdje se javljaju kružnice s rozetama⁶⁰.

Tek s pojavom ljudskog lika u prijelaznom razdoblju prema ranoj romanici 11. stoljeća javljaju se na zabatima svetački likovi, Bogorodica na Crkvini u Biskupiji (tabla VIII, B), Sv. Mihovila (tabla I, B, VIII, C) na Koločepu, Krista među anđelima na Sustipanu u Splitu⁶¹ (tabla VIII, E).

S pojavom zrele romanike visoki će tip oltarne ograde ustupiti mjesto niskom kancelumu. Oltarna ograda u crkvi Sv. Mikule u Velom Varošu, postavljena u drugoj fazi razvitka te crkve oko početka 12. stoljeća jedan je od posljednjih primjera u kojem je zadržan karakteristični oblik visoke ograde sa zabatom, ali je već tamo pleterni ukras sasvim zamijenjen romaničkom profilacijom, svojstvenom novomu likovnom govoru visokog srednjeg vijeka⁶² (tabla II, B, X, E).

Križ

Na rijetkim ogradama sačuvan je iznad zabata *križ* kao završni simbolički element u svekolikom izgledu *cancelluma*. Između ostaloga nadvisivao je kancelum u Sv. Sofiji u Dvigradu, u Spasiteljevoj crkvi u Plavnome kod Knina, u Sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja, a najljepši primjer rano-srednjovjekovnog kamenog raspela pronađen je u ulomcima u katedrali Sv. Marije u Biskupiji,⁶³ za koji nema dokaza da se nalazio na vrhu zabata oltarne ograde, ali ne bi trebalo isključiti ni takvu mogućnost.

Majstori i kiparsko-klesarske radionice

Oltarne ograde u hrvatskoj umjetnosti ranog srednjeg vijeka najpogodnija su mjesta za praćenje razvitka predromaničkog i ranoromaničkog kiparstva, odnosno prvih pojava individualiziranih kiparsko-klesarskih radionica.

Imena majstora rijetko su zabilježena na oltarnim ogradama, pa su sačuvani primjeri zaista dragocjeni u proučavanju najstarijih poznatih umjetnika ranog srednjeg vijeka na tlu Hrvatske kao što je već spomenuti Petrus Neputus, koji je radio *cancellum* u splitskoj crkvi Sv. Petra (tabla III, B). Jedan drugi splitski primjer koji također potječe iz oltarne ograde važan je zato što osim imena majstora bilježi njegovo umijeće. Nepoznatoj splitskoj crkvi, naime, pripadao je arhitrav oltarne ograde koju je dao podići već spomenuti građanin Gadua, a izradio ga je majstor *Dominicus marmurarius*.⁶⁴ Hrvatski jezik nema primjerenog termina za oznaku marmurarijusa, pa bi se pod tom oznakom moglo razumjeti majstora kiparskog i klesarskog umijeća u mramoru.

Ranosrednjovjekovni ulomak, ugrađen u jednoj osorskoj kući, s tekstom: »Mengausus me fecit (»izradio me je Mengaus«)⁶⁵, koji je vjerojatno također pripadao dijelu oltarne ograde, jedini je dosad poznati natpis iz ranosrednjovjekovne Dalmacije, koji slijedi poznatu formulu (*me fecit*), inače uobičajenu kad se radi o potpisu nekog od europskih majstora u ranom srednjem vijeku.

Za razliku od imena majstora koja su iznimno rijetka, prepoznate su mnoge majstorske radionice koje su kroz pet ranosrednjovjekovnih stoljeća (od sedmog do jedanaestog) proizvodile oltarne ograde (i druge arhitektonske i ukrasne dijelove) predromaničkih crkava.

Najraniji primjeri pripadaju prijelaznom razdoblju od starokršćanskog k predromaničkom likovnom govoru pretkarolinškog doba. Pokazuju ih proizvodi radionice stare Salone, koja je u zadnjim desetljećima života antičke metropole ostavila svoje tragove i na okolnom prostoru: Bijaćima, Čiovu kod Trogira, Gali kod Trilja⁶⁶ (tabla X, A, B, C).

U drugom stupnju razvitka ukrasa u karolinškom razdoblju prepoznate su osebujne radionice zahvaljujući najviše oltarnim ogradama. Tako je reljefe iz sada potopljenog lokaliteta u Koljanima Jakšić pripisao *majstoru Koljanskog pluteja*, a njegov rad usporedio sa sličnim pleternim kompozicijama na Apeninskom poluotoku⁶⁷ (tabla I, C). Približno u isto doba ostavila je kvalitetna ostvarenja jedna druga kiparsko-klesarska radionica, koja je djelovala u Pađenima i u Golubiću kod Knina, u Brnazima kod Sinja, u Kljacima kod Drniša i u Morinju kod Šibenika, ali je zapažena po reljefima iz Trogira, pa je nazvana *trogirskom klesarskom radionicom*⁶⁸. Prepoznata je po učestalim ponavljanjima motiva križa pod troprutim arkadama i po kompozicijama »košarastog dna«. Vrlo srodni reljefi, datirani početkom 9. stoljeća, iz Grada, Akvileje, Murana, Poreča, Pule, Dvigrada i Novigrada u Istri, ali i iz nekih nalazišta u Panoniji, omogućili su Jakšiću da svoja zapažanja zaokruži prihvatljivom hipotezom prema kojoj su majstori trogirске radionice sjevernojadranskog porijekla.

Pojava jedne opet različite klesarske radionice naslućuje se u zabatima oltarne ograde iz crkve Sv. Marte u Bijaćima i s njima se povezuje zabat iz Bola na Braču⁶⁹ (tabla VII, D).

Sredinom 9. stoljeća, u doba hrvatskog kneza Trpimira, djelovala je klesarska radionica za koju je znakovita osebujna obrada zabata, pluteja i kapitela oltarnih ograda u Rižinicama ispod Klisa i u drugim središtima hrvatske kneževine⁷⁰ (tabla X, D, E, F).

U zadnjoj četvrtini 9. stoljeća djelovala je dvorska radionica iz doba kneza Branimira na širim hrvatskim prostorima oko Nina, Muća, Biskupije, Lepura, Benkovca, a zahvaćala je i dalmatinske gradove Zadar i Split, kojoj su nositelji, prema uvjerljivim Jakšićevim zaključcima bili benediktinci. Oni su svojim skulpturama opremali liturgijski namještaj i nekih gradskih crkava, pa je ta skupina majstora nazvana *Benediktinskom klesarskom radionicom iz doba kneza Branimira*⁷¹.

U nekim drugim, pak, starohrvatskim lokalitetima u Dalmaciji (od Benkovca, Knina, Cetine do Livna) djelovala je u

isto, Branimirovo, doba druga radionica, koja je zbog povezanosti sa središtima onodobne hrvatske kneževine nazvana *Dvorskom klesarskom radionicom*⁷² (tabla X, G, H).

Rad spomenutih radionica i karakterističnih pleternih motiva nastavlja se i u 10. stoljeće, kako se može zaključiti po ritkim datiranim spomenicima tog doba.

U razdoblju od sredine 10. pa do kraja 11. stoljeća drugi klesarski atelijeri locirani su na različitim istočnojadranskim prostorima. Širu skupina južnojadranskih reljefa ujednačenog ukasnog repertoara proučavao je Jurković⁷³, dok je Burić definirao trogirsko-splitsku radionicu također po vrlo osebujnim motivima, znakovitim za kasnu fazu pleterne plaste.⁷⁴

Ipak, najviše inovacija u skulptorskoj obradi površina oltarnih ograda unijele su dvije radionice koje su djelovale u drugoj i trećoj četvrtini 11. stoljeća, a uočio ih je Petricioli prije više od četiri desetljeća, nazvavši ih zadarsko-splitskom i zadarsko-kninskom, po karakterističnim ostvarenjima, među ostalim i na oltarnim ogradama. Prva se prepoznaje po karakterističnim vrlo plošnim stiliziranim ljudskim likovima s pluteja u Zadru, Splitu i Solinu (tabla XI, A, B, C), druga po tek nešto plastičnijim modelacijama ljudskih figura na reljefima iz crkve Sv. Lovre u Zadru i iz crkve Sv. Marije u Biskupiji⁷⁵ (tabla XII, A, B). Petricioli je uvjerljivo dokazao stilsku povezanost ukrasa na oltarnoj ogradi iz crkve Gospe od Zvonika u Splitu, koja nosi natpis splitskog priora Firmina s oltarnom ogradom iz crkve Sv. Mihajla u Koločepu, na kojoj natpis spominje jednu »sestru i kraljicu«, što nedvojbeno upućuje na djelovanje iste radionice.⁷⁶

* * *

U prilogu, kojem je osnovna svrha bila sažeto raspraviti u svjetlu novijih rezultata naše historiografije umjetnosti oltarnu ogradu kao najznakovitiji dio liturgijskog namještaja u hrvatskoj predromanici, ograničeni prostor ne dopušta detaljniji osvrt na radionice i detaljniju raspravu o njihovoj kronologiji, o čemu je upravo u posljednjim desetljećima došlo do važnih zaključaka. Namjera je bila naglasiti kako bismo bez poznavanja ranosrednjovjekovnih oltarnih ograda bili uskraćeni nekih temeljnih znanja o pojavi i razvitku umjetnosti u doba prve hrvatske države na ovim prostorima. Iznesena građa upućuje i na potrebu detaljnije obrade iste teme, u kojoj bi se detaljnije raspravilo ono što nije bilo moguće zahvatiti ovim prilogom, po mogućnosti s katalogom svih obrađenih spomenika.

Bilješke

1
TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, knjiga predana za tisak 2005. (zajedničko izdanje Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Splitskog književnog kruga)

2
ŽELJKO PEKOVIĆ, DOROTI BRAJNOV, DUŠKO VIOLIĆ, Oltarna ograda crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa, u: *Prostor*, Zagreb, 2005., 1-9.

3
LJUBO KARAMAN, O porijeklu pregradnih zabata starohrvatskih crkava, u: *Peristil* 3 (1960.), 97-103.

4
ŽELJKO RAPANIĆ, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split, 1987.

5
IVO PETRICIOLI, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranog srednjeg vijeka, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980.

6
IVO PETRICIOLI, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb, 1960.

7
NIKOLA JAKŠIĆ, Srednjovjekovni zabati oltarnih pregrada u Dalmaciji od Zrmanje do Cetine. Stilsko-tipološka analiza, magistarski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1980.; Isti: Majstor koljanskog pluteja, u: *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 8, Split, 1984., 243-252.; Isti: Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zadru, Zadar, 1986.; Isti: Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, u: *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*) III/22, Split, 1995., 141-150.; Isti: Skulptura Branimirova doba u Hrvatskoj, u: *Hrvatska u doba kneza Branimira*, Zadar, 2002., 111-121.; Isti: Reljefi Trogirске klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *SHP*, III/26, 2004., 265-287.

8
TONČI BURIĆ, Jedna splitska ranoromanička radionica iz treće četvrtine 11. st., u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32, *Prijatelj zbornik* I, (1992.) 207-219; Isti: Posljednji salonitanski klesari – geneza predromaničke skulpture splitsko-trogirskog predromaničkog kruga, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje *VAHD*), 85 (*Starohrvatski Solin*), Split, 1993., 177-197.

9
MILJENKO JURKOVIĆ, Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, u: *Starohrvatska prosvjeta* (dalje *SHP*), III, 15 (1985.), 183 i d.

10
VEDRANA DELONGA, Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996.

11
ŽELJKO RAPANIĆ, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, u: *VAHD*, 60 (1957.), Split, 1963., 98-124; Isti: Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, u: *VAHD*, 65-67 (1963.-1965.), Split, 1971., 271-314.

12
U tumačenju natpisa Ž. Rapanić drži da je Petrus Neputus puno ime klesara, dok N. Jakšić (bilj. 7, 1986.) smatra da je samo Petrus ime, a Neputus oznaka srodstva majstora prema donatorima.

- 13
ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 4)
- 14
MILJENKO DOMIJAN, Rab – grad umjetnosti, Zagreb, 2001; Isti: Rab u srednjem vijeku, Split, 2004.; NIKOLA JAKŠIĆ, Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji, u: *SHP*, III/13, Split, 1983., 203-215.
- 15
CARLO LUDOVICO RAGGIANTI, *L'arte in Italia*, II, 474.
- 16
JERKO MARASOVIĆ, TOMISLAV MARASOVIĆ, MIRJANA MARASOVIĆ, Crkva sv. Jurja u Splitu, Split, 1996.
- 17
JERKO MARASOVIĆ, TOMISLAV MARASOVIĆ, MIRJANA MARASOVIĆ, Crkva sv. Trojice u Splitu, Split, 1971.
- 18
TOMISLAV MARASOVIĆ, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994.
- 19
MILJENKO JURKOVIĆ, Novigrad, katedrala sv. Pelagija, u: *Hrvati i Karolinzi*, (dalje *HiK*) I, Split, 2000., 42-54.
- 20
EJNAR DYGGVE, Oltarna pregrada u krunidbenoj crkvi kralja Zvonimira, u: *Antidoron Mihovil Abramić*, u: *VAHD*, 1954.-1957., Split, 1957., 238. U dijelu literature osporena je Dyggevova rekonstrukcija oltarne ograde u Zvonimirovoj krunidbenoj bazilici u Solinu zbog prijedloga da se pluteji ograde (danas u splitskoj krstionici) pripišu liturgijskom namještaju splitske katedrale. Usp.: TOMISLAV MARASOVIĆ, O krsnom bazenu splitske krstionice, u: *SHP*, III/ 24, Split, 1997., 7-56.
- 21
ŽELJKO PEKOVIĆ, Crkva sv. Petra u Dubrovniku, Starohrvatska spomenička baština, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Znanstveni skup i okrugli stol*, Zagreb, 1996., 267-277.
- 22
JERKO MARASOVIĆ, TOMISLAV MARASOVIĆ, MIRJANA MARASOVIĆ (bilj. 17)
- 23
NIKOLA JAKŠIĆ, Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve sv. Marte u Bijaćima, *SHP*, III/26, (1999.), 265-287.
- 24
Tumačenje tranzene u funkciji prozora zastupa A. MILOŠEVIĆ, Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002., 199-207.
- 25
MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 19), 49.
- 26
M. P. FLECHE-MORGUES, P. CHEVALIER, A. PITEŠA, Catalogue des sculptures des haut Moyen-Age du Musée Archéologique de Split, *VAHD*, 85/1992. (1993.), 207-305.
- 27
ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 11, 1971), 271-314.
- 28
TOMISLAV MARASOVIĆ (bilj. 18)
- 29
CARLO LUDOVICO RAGGIANTI (bilj. 15), 79.
- 30
XAVIER BARRAL I ALTET, *The Early Middle Ages*, Köln, 1997., 206-207.
- 31
JERKO MARASOVIĆ, TOMISLAV MARASOVIĆ, MIRJANA MARASOVIĆ (bilj. 16)
- 32
DANIELA MATETIĆ, Pleterni ulomci iz predromaničke crkve sv. Marije na Poljudu, u: *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002., 269-286. Crkva potječe iz prve četvrtine 11. stoljeća, pa bi oltarna ograda s polukružnim lukom, ukoliko pripada toj crkvi, bila najkasniji datirani primjer tog tipa u hrvatskoj predromanici. Izraženo je međutim i mišljenje da ulomci iz te crkve potječu iz obližnje crkve Sv. Trojice; usp. NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 7, *SHP* III/26.), 278-282.
- 33
Izraženo je mišljenje da je luk izvorno pripadao splitskoj katedrali odakle je dospio u Kaštel Sućurac; usp.: *HiK*, II, 133.
- 34
TOMISLAV ŠEPAROVIĆ, Katalog ranosrednjovjekovne skulpture iz crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, u: *SHP*, III/26, Split, 1999., 169.
- 35
HiK, II, 146; NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 32) taj luk vezuje uz trogirsku crkvu Sv. Marije.
- 36
HiK, II, 170-171.
- 37
VEDRANA DELONGA (bilj. 10.), 50-52.
- 38
Ibid., 147.
- 39
PAVUŠA VEŽIĆ, Sveti Donat – rotonda Sv. Trojstva u Zadru, Split, 2002.
- 40
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 219-222.
- 41
HiK, II, 288.
- 42
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 184.
- 43
HiK, II, 38-39.
- 44
HiK, II, 72.
- 45
BRANKO MARUŠIĆ, Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvigradu, u: *Histria archeologica*, Pula, 2 (1971.); GIUSEPPE CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, Trieste, 1905.
- 46
BRANKO MARUŠIĆ, Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvigradu, u: *Histria archaeologica*, Pula, 2 (1971.)
- 47
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 166, 252.
- 48
Datiranje zasnovano na Karolinškom katalogu (*HiK*, II) i na katalogu koji je objavila VEDRANA DELONGA (bilj. 10)

- 49
VEDRANA DELONGA (bilj. 10). Iznimku u tom smislu predstavlja zabat iz Kule Atlagića, koji je izvorno pripadao ranosrednjovjekovnoj crkvi u selu Tihliću. Zabat iz te crkve, na kojem se ime Budimerius identificira s imenom dvorskog župana, odnosno župana kneginje iz doba kneza Muncimira, pokazuje izrazito oštri kut na vrhu (55°) što je inače značajka kasnih zabata iz kraja 11. stoljeća.
- 50
JOŠKO BELAMARIĆ, Gospa od zvonika u Splitu, u: *Monumenta Croatica I*, Zagreb, 1991.; ŽELJKO RAPANIĆ, Oltarna ograda splitskog priora Furmina, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Petriciolijev zbornik I.*, 35/1995. (1997), 327-344.
- 51
IVO PETRICIOLI, Na tragu klesarske radionice iz 11. stoljeća, u: *VAHD*, 86/93, Split, 1994., 287-292.
- 52
Zabat iz Šupje crkve.
- 53
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 64.
- 54
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 10, 1986.) iznio je pretpostavku prema kojoj bi zabat izvorno potjecao iz Knina, naknadno prenesen na Sustipan.
- 55
TOMISLAV MARASOVIĆ (bilj. 18), 210-216.
- 56
NENAD CAMBI, *Antika*, Zagreb, 2002., 256.
- 57
Corpus della scultura altomedievale, IX: La diocesi di Arezzo, Spoleto, 1977., 114-116.
- 58
ĆIRO TRUHELKA, Starokršćanska arheologija, Zagreb, 1931., 201.
- 59
LJUBO KARAMAN (bilj. 3), 101-102.
- 60
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 192-193.
- 61
IVO PETRICIOLI (bilj. 6)
- 62
TOMISLAV MARASOVIĆ (bilj. 18), 215-217.
- 63
VEDRANA DELONGA (bilj. 10), 71.
- 64
ŽELJKO RAPANIĆ, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, u: *VAHD*, 65-67, Split, 1971., 289.
- 65
ŽELJKO RAPANIĆ (bilj. 64), 179.
- 66
TONČI BURIĆ (bilj. 8, 1993); A. MILOŠEVIĆ, Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira, u: *SHP*, III/26 (1999), 237-262.
- 67
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 7, 1980., 1984.)

- 68
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 7, 2004.)
- 69
Ibid.
- 70
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 7, 2000.)
- 71
NIKOLA JAKŠIĆ (bilj. 7, 2002.)
- 72
Ibid.
- 73
MILJENKO JURKOVIĆ (bilj. 9)
- 74
TONČI BURIĆ (bilj. 8)
- 75
IVO PETRICIOLI (bilj. 6)
- 76
IVO PETRICIOLI, Na tragu klesarske radionice iz 11. stoljeća, u: *VAHD*, 86/93, Split, 1994., 287-292.

Summary

Tomislav Marasović

The Altar Railing in Croatian Pre-Romanesque Architecture

The altar railing is the most characteristic part of liturgical furniture in Croatian pre-Romanesque churches. A vast majority of preserved fragments belonging to the early medieval *pleter* (wickerwork) type of ornamentation consists precisely of altar railings. Therefore, this segment of liturgical furniture cannot be ignored in the historiography of art, but there is still no exhaustive study on the early medieval *cancellum*.

In this article, the author discusses the following issues:

1. The authentic medieval term for that segment of church furniture;
2. Various forms of pre-Romanesque altar railing, whereby the following types are distinguished:
  - a. The low type with no trabeation
  - b. The far more numerous high type with trabeation;
3. In the analysis of individual pieces, special attention is dedicated to the central element of the high type, whereby two further types are distinguished:
  - a. The type with a semicircular arch
  - b. The far more numerous type with a triangular *tegurium*;
4. Ornamentation of early medieval *cancellum*;
5. On the basis of the presented material, the author has reached conclusions on the development of forms and ornamentation, taking into account the available data on the pre-Romanesque altar railings in other regions of Europe.

I, A. Crkva Sv. Martina u Splitu

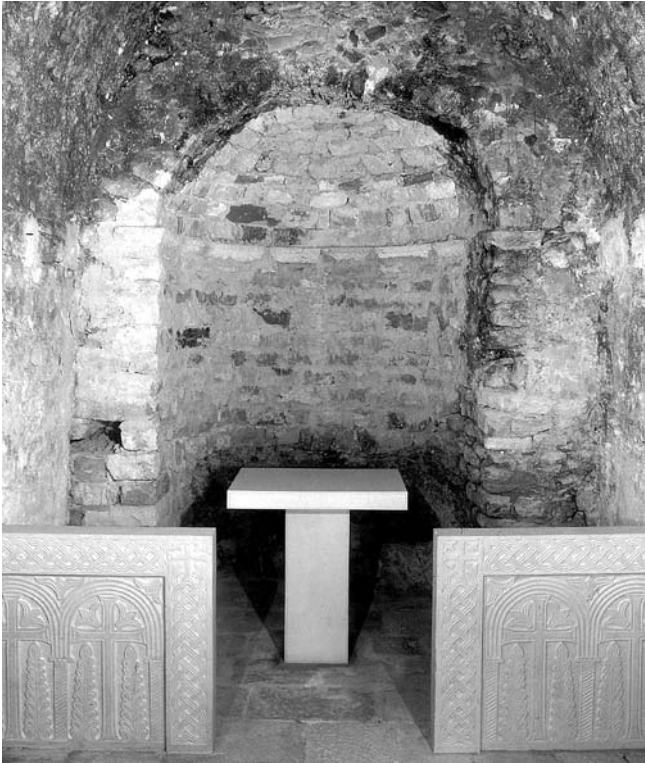

I, B. Oltarna ograda iz crkve Sv. Mihajla na Koločepu (rekonstrukcija Ž. Peković)

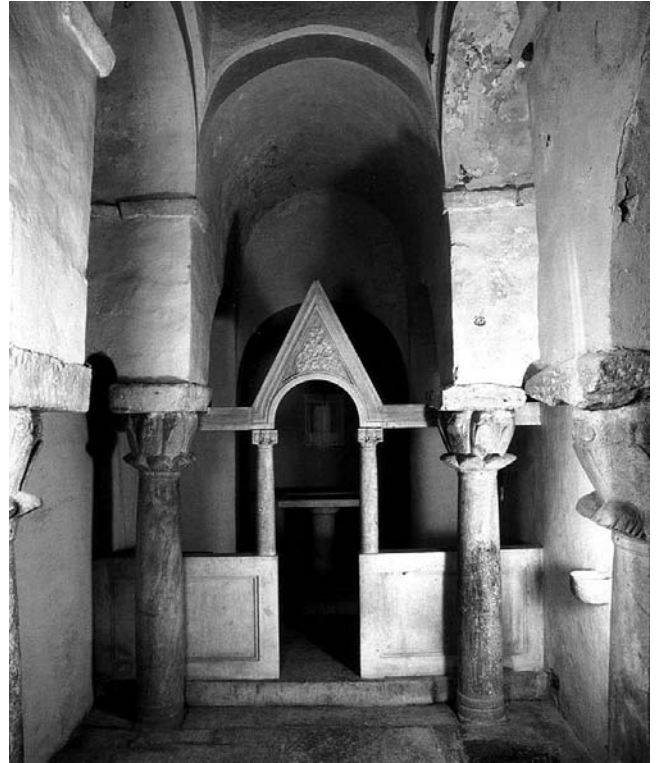

I, C. Oltarna ograda iz crkve u Koljanima u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika (Hrvati i Karolinzi, dalje HiK, II, 270)

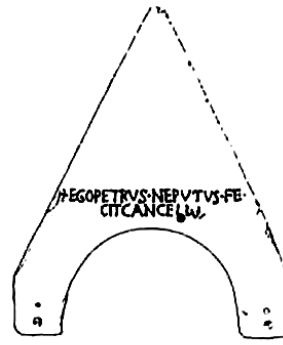
II, A. Replika oltarne ograde u crkvi Sv. Jure na rtu Marjana u Splitu (foto: Z. Alajbeg)

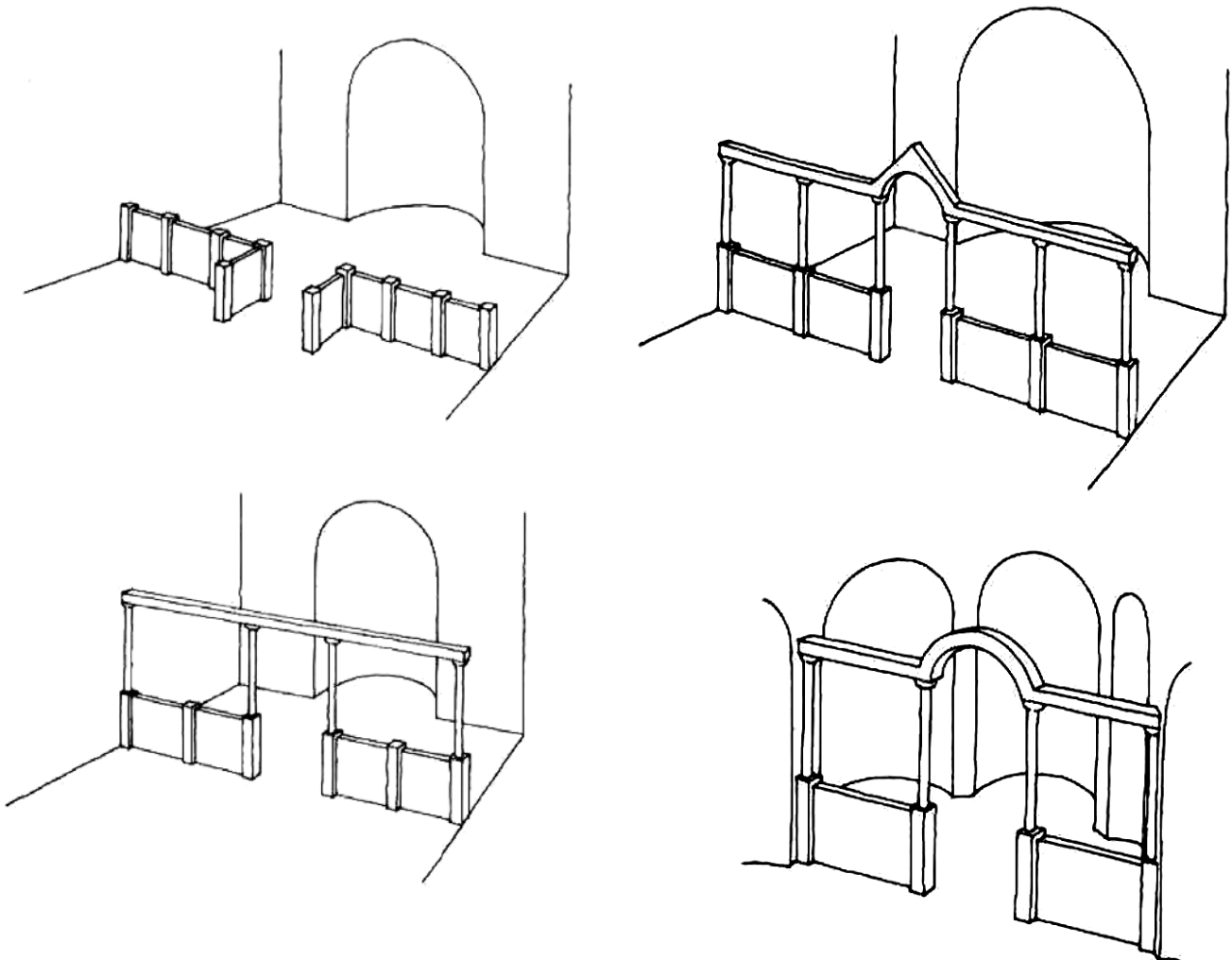
II, B. Replika oltarne ograde u crkvi Sv. Mikule u Velom Varošu u Splitu (foto: T. Marasović)

II, C. Plutej i pilastar oltarne ograde iz katedrale Sv. Pelagija u Novigradu (HiK, II, 48)

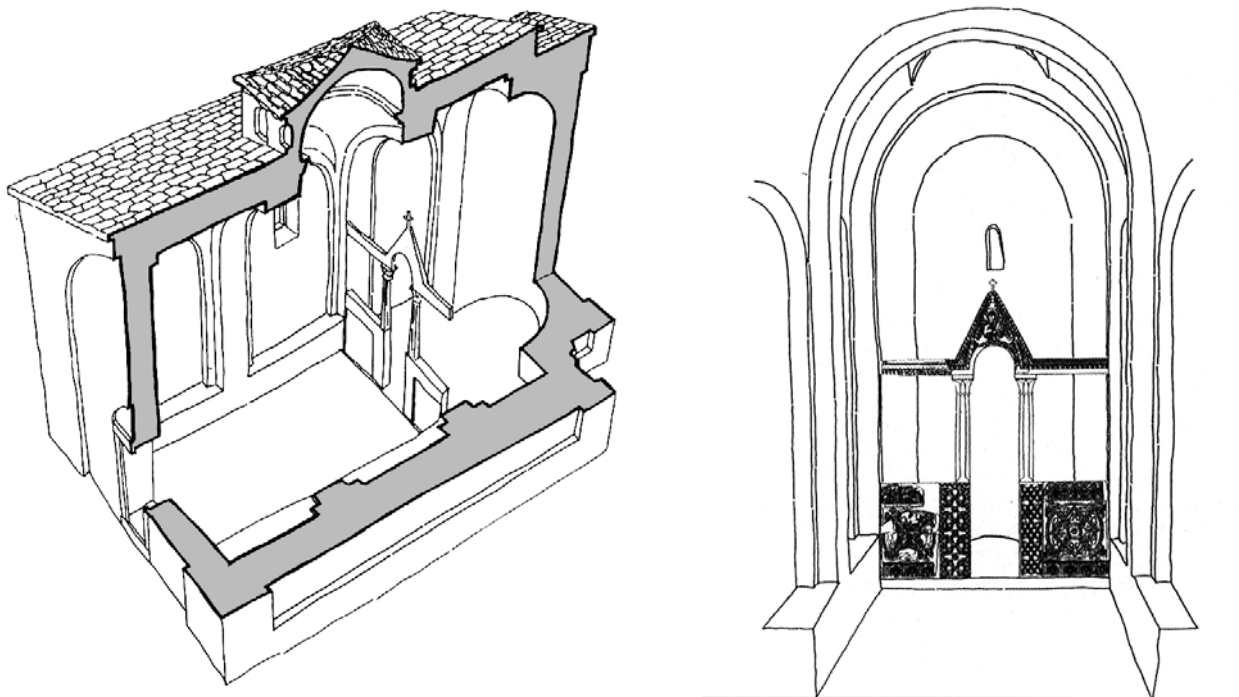

III, A, B. Prednja i stražnja strana zabata oltarne ograde iz stare crkve Sv. Petra na Lučcu u Splitu (foto: Z. Alajbeg)

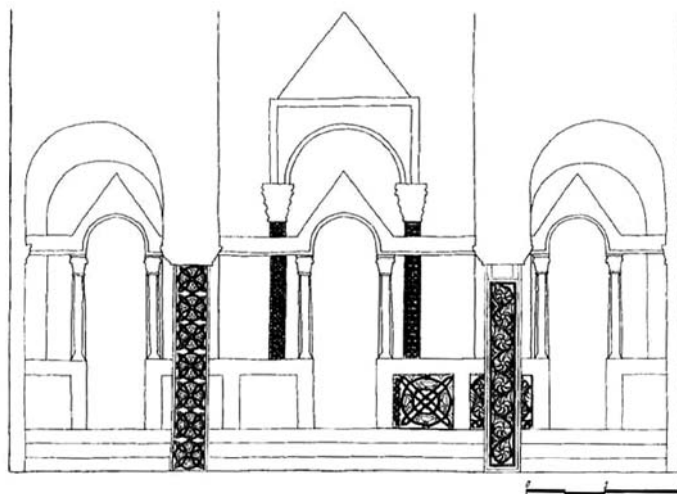

III, C. Oblici oltarne ograde (prema Rapaniću), C1 niski tip, C2 visoki tip bez zabata, C3 visoki tip sa zabatom, C4 visoki tip s lukom

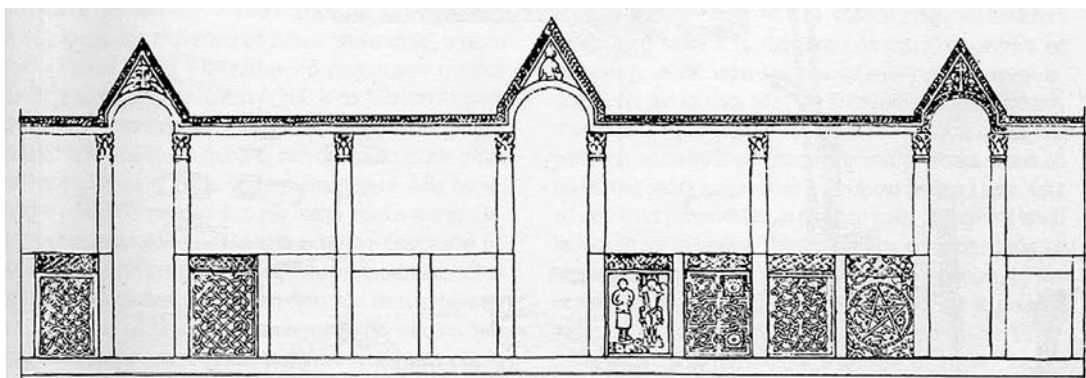

IV, A, B. Idejna rekonstrukcija crkve Sv. Mihajla na Koločepu s oltarnom ogradom (prema Ž. Pekoviću)

IV, C. Idejna rekonstrukcija crkve Sv. Petra u Dubrovniku s oltarnom ogradom (prema Ž. Pekoviću)

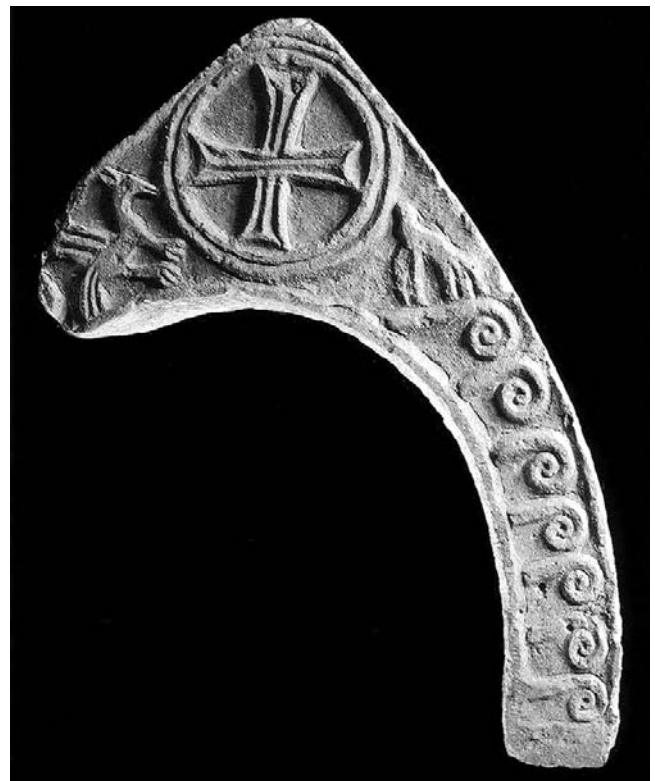
IV, D. Idejna rekonstrukcija oltarne ograde u Zvonimirovoj krunidbenoj bazilici u Solinu (prema E. Dyggveu)

V, A. Luk iz Kaštel Sućurca (HiK, II, 133)

V, B. Zabat iz Šopota (HiK, II, 347)

V, C. Zaobljeni zabat iz Arheološkog muzeja Istre u Puli (HiK, II, 66)

VI, A. Kapela S. Prosdocima u crkvi S. Giustine u Padovi (Raghianti, II, 79)

VI, B. Crkva Sv. Lovre u Šijani (HiK, II, 72)

VI, C. Crkva Sv. Donata u Zadru (Vežić)

VI, D. Crkva Sv. Trojice u Splitu (J. T. M. Marasović)

VI, E. Crkva Sv. Mihovila od Ivernića u Malom Polju kraj Trogira (HiK, II, 146)

VI, F. Crkva Sv. Mavra u Žednom na Ciovu (HiK, II, 171)

VI, G. Crkva Sv. Marte (Sv. Ivana) u Bijaćima (HiK, II, 185)

VI, H. Crkva Sv. Martina u Lepurima (HiK, II, 280)

VII, A. Crkva Sv. Sofije u Dvigradu (HiK, II, 37)

VII, B. Katedrala Sv. Lovre u Trogiru (HiK, II, 144)

VII, C. Crkva Sv. Sebastijana (Muzej grada Trogira) (HiK, II, 145)

VII, D. Crkva Sv. Ivana Krstitelja u Bolu (HiK, II, 244)

VII, E. Crkva Sv. Bartula u Ždrapnju (HiK, II, 356)

VII, F. Crkva Sv. Cecilije u Biskupiji (HiK, II, 242)

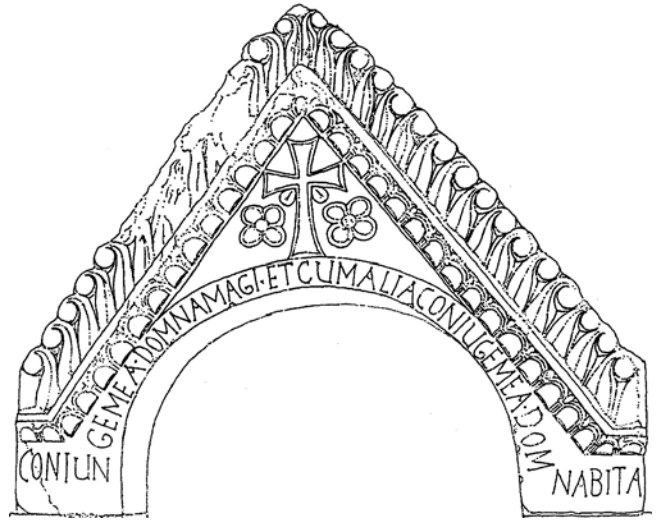
VIII, A. Crkva Sv. Petra i Mojsija u Solinu

VIII, B. Crkva Sv. Marije u Biskupiji

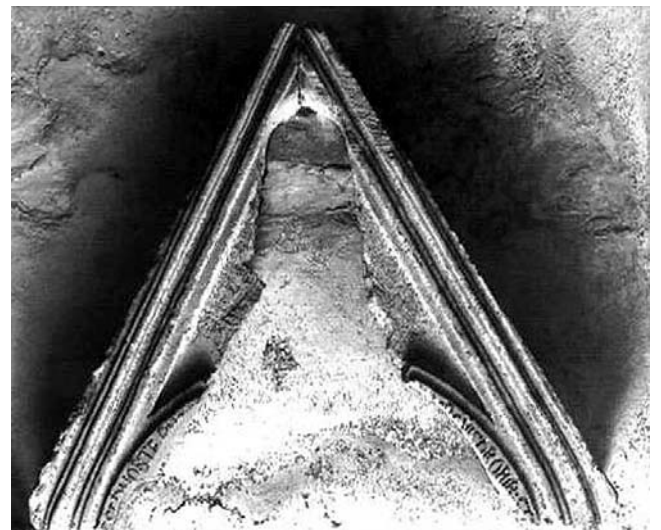
VIII, C. Crkva Sv. Mihajla na Koločepu

VIII, D. Crkva Sv. Teodora (Gospa od Zvonika) u Splitu (Rapanić)

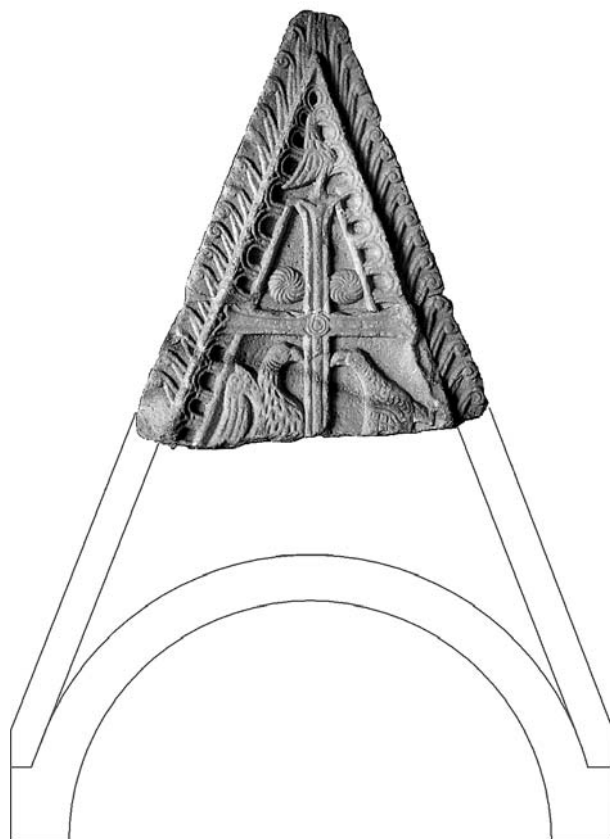
VIII, E. Sustipan u Splitu (foto: I. Praničević-Borovac)

VIII, F. Crkva Sv. Mikule u Splitu

IX, A. Dioklecijanova palača u Splitu, Protiron na ulazu u Dioklecijanov stan

IX, B. Zabat iz crkve Sv. Duha u Splitu (Muzej HAS Split, foto: Z. Alajbeg)

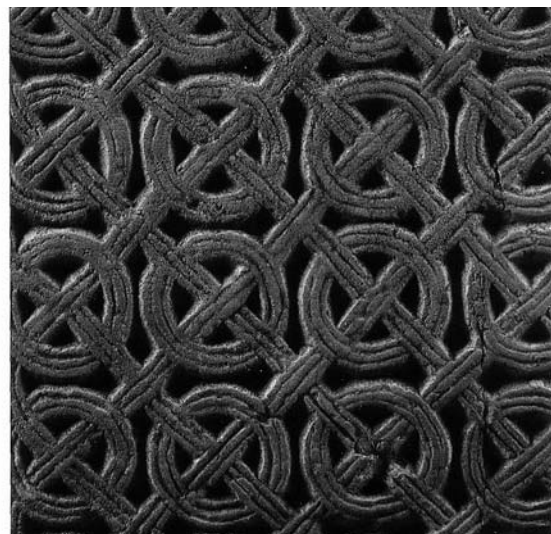
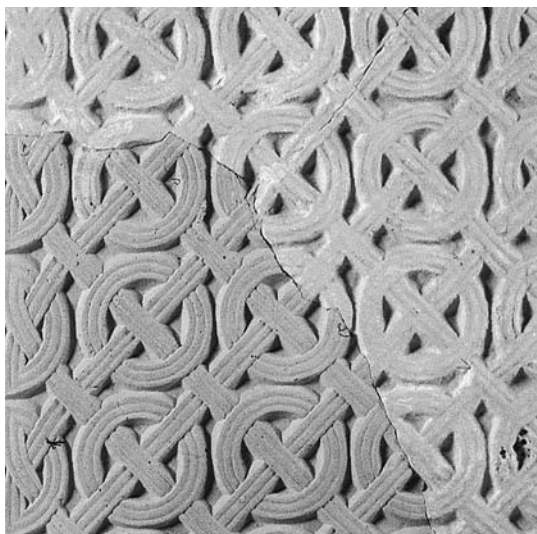

X, A, B, C. Pluteji iz crkava Sv. Marte (Sv. Ivana) u Bijaćima, Sv. Andrije na Čiovu i Sv. Gala u Gali kod Trilja

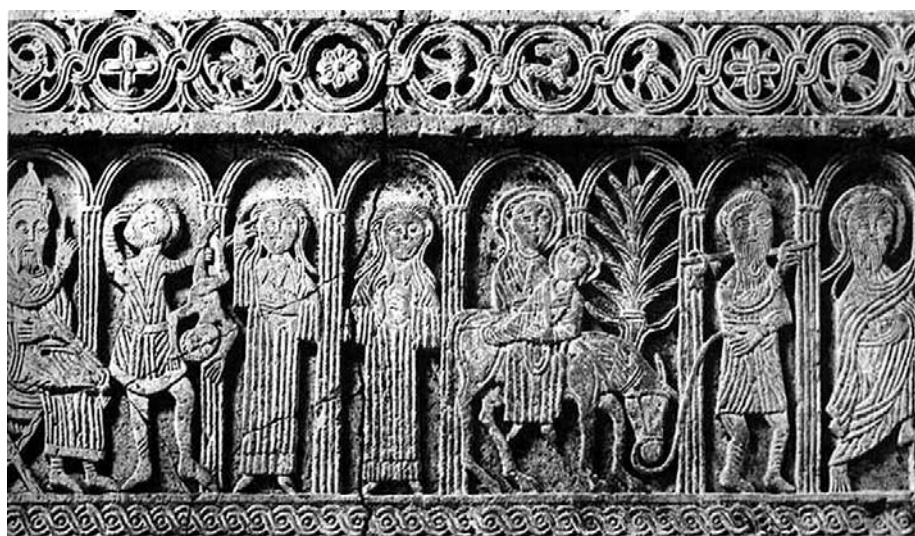

X, D, E, F. Zabati radionice iz doba kneza Trpimira iz crkava u Rižinicama, Lopuskoj glavici u Biskupiji i u Vrpolju

X, G, H. Pluteji dvorske radionice iz crkava u Ždrapnju i Biovičinu selu

XI, A, B. Pluteji iz crkve Sv. Nedjeljice (Sv. Ivana) u Zadru

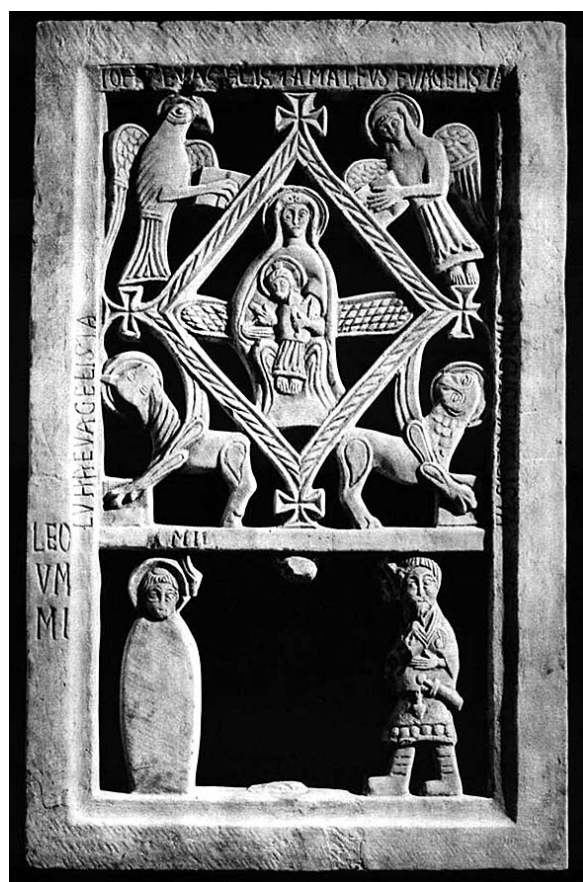

X, C. Ploča s likom hrvatskog vladara iz splitske Krstionice

XII, A. Plutej iz crkve Sv. Lovre u Zadru

XII, B. Tranzena iz crkve Sv. Marije u Biskupiji